

به نام خدا

ایران؛

معمار برجسته تمدن در شمال هند

دکتر احمد رضا بهنیا فر

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دامغان

Persaman Publication

سرشناسه	: بهنیا فر، احمد رضا
عنوان و نام پدیدآور	: ایران؛ معمار برجسته تمدن در شمال هند / احمد رضا بهنیا فر.
مشخصات نشر	: تهران : پرسمان، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۴۵۶ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۷-۱۲۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: ایرانیان -- هند
موضوع	: هند -- تمدن -- تاثیر ایران
رده بندی کنگ	: DSR ۶۵ / ت ۲ ب ۹۵ ۱۳۹۳
رده بندی دیویی	: ۹۵۵ / ۰۰۷۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳ ۲۵۸۲

www.persemanpress.com

Email: info@persemanpress.com

ایران؛ معمار برجسته تمدن در شمال هند

نویسنده: احمد رضا بهنیا فر

ناشر: پرسمان چاپخانه: کاری نو

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۷-۱۲۲-۱

آدرس: میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید، کوچه صابر، پلاک ۱، طبقه ۴.

تلفن: ۶۶۴۶۰۸۸۱ همراه: ۰۹۱۲۲۱۶۴۳۲۵

چکیده

شبه قاره هند همواره یکی از کانون‌های مهم مهاجر پذیری بوده است. نزدیکی جغرافیایی هندوستان و وجود جاذبه‌های فراوان در این سرزمین، از عمده عواملی بوده‌اند که مهاجران ایرانی بی‌شماری را به این سرزمین رهنمون کرده است. سابقه مهاجرت ایرانیان به هند به ادوار تاریخی پیش از اسلام می‌رسد بطوریکه حضور فعال و مستمر ایرانیان در این سرزمین در دوره‌های اسلامی نیز تداوم داشته است. آنچه بر شتاب این مهاجرت‌ها در قرون بعدی از جمله قرن هفتم و هشتم هجری افزود، بروز ناامنی‌های سیاسی و اجتماعی در سرزمین مبدأ (ایران) بوده است. گزارش حضور نخبگان پرشمار ایرانی در استان‌های پنجاب، قاره، بویژه در سرزمین‌های شمالی آن چون کشمیر، جامو، پنجاب، دهلی و ... بسیاری از منابع تاریخی، مؤید این ادعاست. حضور تاثیرگذار مهاجران ایرانی، ضمن تسهیل فرایند انتقال تمدن ایرانی به هند، موجبات بالندگی و گسترش فرهنگ ایرانی در هند را فراهم کرده است. مشارکت نخبگان مهاجر ایرانی از طیف‌های مختلف اجتماعی، تنها در ناسبات سیاسی خلاصه نمی‌شد، بلکه با احراز مناصب سیاسی، اداری و نظامی نقش مؤثری در فرایند انتقال مبادی تمدنی ایفا کرده‌اند. رساله‌ی حاضر برآن است تا با مرور در منابع تاریخی ضمن بررسی فرایند تاثیر گذاری منصب‌داران ایرانی مسلمان بر مظاهر تمدنی شمال هند از قرن هشتم تا دوازدهم هـ.ق به این سوال اساسی پاسخ دهد که تاثیر مهاجران مسلمان ایرانی منصب‌دار در هند بر مظاهر تمدنی سرزمین‌های شمالی هند چه میزان بوده است؟ نتایج بررسی‌ها، با لحاظ فرضیه‌های عملیاتی و متکی بر روش مطالعه تاریخی، مبتنی بر توصیف و تحلیل داده‌های تاریخی نشان داد که منصب‌داران ایرانی می‌توانستند همراه با انتقال مظاهر فرهنگی و تمدنی ایرانی - اسلامی به شمال هند، معارف و تحول علوم، هنر و معماری و تشکیلات سیاسی و اداری دولت‌های حوزه شمالی شبه قاره هند بویژه در کشمیر، اوده، گجرات، پنجاب و دربار گورکانیان، به انتقال و ارتقاء زبان و ادب پارسی به عنوان زبان علمی آن سرزمین نقش به سزایی ایفا نمایند.

کلید واژه: تمدن ایرانی - اسلامی، تمدن هند، منصب‌داران ایرانی، شمال هند، مهاجران ایرانی مسلمان، شبه قاره هند، جامو و کشمیر، پنجاب، اوده، گجرات، دهلی.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱	مقدمه
۵	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۷	۱- بیان مسئله
۸	۱-۱-۱. روش تحقیق
۸	۱-۱-۱-۱. پرسش اصلی
۸	۱-۱-۱-۲. پرسش‌های فرعی
۹	۱-۲-۱. فرضیه‌های تحقیق
۹	۱-۲-۱-۱. فرضیه‌ی پرسش اصلی
۹	۱-۲-۱-۲. فرضیه‌های پرسش‌های فرعی
۱۰	۱-۳-۱. پیشینه‌ی تحقیق
۱۱	۱-۳-۱-۱. پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها
۱۵	۱-۳-۱-۲. مقالات
۲۰	۱-۳-۱-۳. کتاب‌ها
۲۱	۱-۴-۱. اهداف تحقیق

۱-۱-۵. روش تحقیق و گردآوری اطلاعات

۲-۱. واژه‌های عملیاتی و کاربردی تحقیق

۱-۲-۱. موقعیت جغرافیایی شبه قاره هند

۲-۲-۱. محدوده‌ی جغرافیایی شمال هند

۱-۲-۲-۱. سند

۲-۱. پنجاب

۲-۱. گجرات

۱-۲-۲-۱. ده

۵-۲-۲-۱. گجرات

۶-۲-۲-۱. حوزه جغرافیایی دولت نوکریان

۳-۱. تمدن و مظاهر آن

۴-۱. منصب‌داران

۵-۱. معرفی و نقد منابع

۲. فصل دوم: زمینه‌ها و علل مهاجرت ایرانیان به هند تا قرن نوزدهم

۱-۲. پیشینه‌ی مهاجرت ایرانیان به هند تا قرن هشتم هجری

۱-۱-۲. مهاجرت ایرانیان زرتشتی به هند قبل و بعد از اسلام

۲-۱-۲. مهاجرت ایرانیان به هند در عصر غزنویان

۹۹ ۲-۲. گروه های مهاجر ایرانی به هند تا حمله مغول

۱۰۰ ۱-۲-۲. مهاجرت و استقرار قبایل عرب در سند پس از فتح ایران

۱۰۰ ۲-۲-۲. ورود داعیان اسماعیلی به شبه قاره هند و سند

۱۰۱ ۲-۲. تجار و بازرگانان

۱۰۲ ۴-۲. عالمان و اندیشمندان

۱۰۳ ۵-۲. روحانیون

۱۰۵ ۳-۲. وضعیت سرنوشت پیدا (ایران)

۱۰۵ ۱-۳-۲. حمله ی ۱۷۰۰ به ایران

۱۰۸ ۲-۳-۲. وضعیت سیاسی ایران - سقوط مغولان تا ظهور صفویه

۱۱۲ ۳-۳-۲. نقش سیاست های صفوی در مهاجرت نخبگان به هند

۱۱۲ ۱-۳-۳-۲. سخت گیری ها و تعصبات مذهبی

۱۱۴ ۲-۳-۳-۲. تاثیر سیاست مذهبی صفویه

۱۱۶ ۳-۳-۳-۲. ستیزه جویی با صوفیان

۱۲۱ ۴-۳-۲. حملات ازبکان به خراسان

۱۲۱ ۵-۳-۲. تاثیر نهضت های مذهبی - سیاسی عصر صفوی بر تشدید

۱۲۱ مهاجرت ایرانیان به هند

۱۲۴ ۱-۵-۳-۲. تاثیر جنبش گیلان

- ۱۲۶ ۲-۳-۵. تاثیر نهضت نقطویه
- ۱۲۹ ۳-۶. نقش نارضایتی قبایل و طوایف در مهاجرت ایرانیان به هند
- ۱۲۹ ۳-۷. سقوط اصفهان و تشدید مهاجرت به هند
- ۱۳۳ ۴. وضعیت سرزمین مقصد (هند)
- ۱۳۳ ۱-۴-۱. جاذبه‌های تجاری
- ۱۳۵ ۴-۱. جاذبه‌های طبیعی و هنری
- ۱۳۷ ۲-۴. جاذبه‌های بزرگ تپه‌ها و تپه‌ها
- ۱۳۸ ۲-۴-۴. وجوه اقامت و تپه‌ها
- ۱۳۹ ۲-۴-۵. کسب مقام و مقام دولتی و سیاسی
- ۱۴۲ ۲-۴-۶. پیشرفت‌های علمی و ادبی و دوستی پادشاهان و صاحب‌منصبان هندی
- ۱۴۹ ۳. فصل سوم: دولت‌های اسلامی در شمال هند
- ۱۵۱ ۳-۱. سلاطین جامو و کشمیر
- ۱۵۵ ۳-۱-۱. اسلام در کشمیر
- ۱۵۸ ۳-۱-۲. حکمرانان مسلمان کشمیر
- ۱۶۰ ۳-۱-۳. سلسله‌ی شیعی شاهمیری‌ها
- ۱۶۳ ۳-۱-۴. حکومت چک‌ها

۱۷۲ ۲-۳. دولت اوده

۱۷۲ ۳-۲-۱. ود اسلام به اوده

۱۷۴ ۳-۲-۲. نواب اوده

۱۸۱ ۲-۱. پادشاهان اوده

۱۸۵ ۴-۱. اهمیت دولت اوده در تاریخ هند

۱۸۸ ۳-۱. اسیر گجرات

۱۸۹ ۳-۳-۱. ود اسلام به گجرات

۱۹۱ ۳-۳-۲. سلاطین گجرات

۱۹۵ ۳-۴. سلاطین گورکانی و محور فراروایی آنها در شمال هند

۲۱۷ ۴. فصل چهارم: منصب داران ایرانی - اسلام و مناسبت به هند از قرن ۸ تا

۱۲ هجری

۲۱۹ ۴-۱. ادیبان و شاعران منصب دار

۲۳۱ ۴-۲. پزشکان منصب دار

۲۵۰ ۴-۳. سیاستمداران و دیوان سالاران منصب دار

۲۶۱ ۴-۴. سایر گروههای اجتماعی منصب دار

۲۷۱ ۵. فصل پنجم: تأثیر منصب داران ایرانی - اسلامی در مظاهر تمدنی شمال

هند

- ۲۷۶ ۱-۵. نقش منصب‌داران ایرانی در شکوفایی هنر ایرانی - اسلامی و گسترش معماری شمال هند
- ۲۷۶ ۱-۱-۵. هنر ایرانی - اسلامی
- ۲۸۴ ۲-۱-۵. معماری ایرانی - اسلامی
- ۲۸۴ ۱-۲-۱-۵. معماری قبل از گورکانیان
- ۲۸۶ ۱-۲-۱-۵. معماری در عصر گورکانیان
- ۲۹۵ ۲-۱-۵. نقش ایرانیان و منصب‌داران ایرانی - اسلامی در تحولات معماری کشمیر، گجرات، اوده و پنجاب
- ۳۰۱ ۲-۵. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در توسعه و تحول نظام دیوانی و تشکیلات سیاسی
- ۳۰۴ ۱-۲-۵. آثار حضور منصب‌داران ایرانی - اسلامی در نظام سیاسی و دیوانی شمال هند
- ۳۱۴ ۳-۵. نقش و سهم منصب‌داران ایرانی - اسلامی در سوانح زبان و ادبیات فارسی در شمال هند
- ۳۱۴ ۱-۳-۵. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در تأثیر گذاری زبان فارسی بر زبان‌های شبه قاره هند
- ۳۱۷ ۱-۱-۳-۵. تأثیر گذاری بر زبان کشمیری

- ۳۱۷ ۵-۳-۱-۱-۱. زبان فارسی در دوره‌ی شاهان چک در کشمیر
- ۳۱۹ ۵-۳-۱-۱-۲. زبان فارسی در دوره‌ی حاکمیت مغولان در کشمیر
- ۳۲۱ ۵-۳-۱-۲. تأثیرگذاری بر زبان اردو
- ۳۲۵ ۵-۳-۱-۲-۱. ترقی زبان اردو در دوران حاکمیت ایرانیان در اوده
- ۳۲۷ ۵-۳-۱-۳. تأثیرگذاری بر زبان گجراتی
- ۳۲۷ ۵-۳-۱-۴. تأثیرگذاری بر زبان پنجابی
- ۳۲۸ ۵-۳-۲. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در گرایش هندوان به زبان فارسی
- ۳۳۱ ۵-۳-۳. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در گرایش هندوان به نثرنویسی فارسی
- ۳۳۵ ۵-۳-۴. منصب‌داران ایرانی - اسلامی و نقش آفرینی آنها در گسترش ادبیات فارسی در شمال هند
- ۳۳۵ ۵-۳-۴-۱. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در شعر و ادب شمال هند
- ۳۴۱ ۵-۳-۴-۲. منصب‌داران ایرانی - اسلامی و انتقال ویژگی‌های ادبیات فارسی به شمال هند
- ۳۵۱ ۵-۴. نقش منصب‌داران ایرانی - اسلامی در توسعه و تحول علمی

در شمال هند.

۴-۵-۱. علم پزشکی

۴-۵-۲. تاریخ نگاری

۴-۵-۳. تقویم

۴-۵-۴. فلسفه

۴-۵-۵. اقتصاد

۴-۵-۶. بیان

۴-۵-۷. صنعت

۶. نتایج و پیشنهادها

۶-۱. نتایج

۶-۲. پیشنهادها

فهرست منابع و مطالعات

ضمایم: نمودارها و نقشه‌ها

عکس‌ها

۳۵۱

۳۶۷

۳۷۶

۳۷۸

۳۸۰

۳۸۱

۳۸۱

۳۸۵

۳۸۷

۳۹۲

۳۹۷

۴۲۱

۴۳۳

مقدمه

ظهور دین اسلام و گسترش آن در اقصی نقاط جهان مسکون اثرات قابل ملاحظه‌ای در ایجاد مختلف تمدنی و فرهنگی در دنیای پیرامون خود بر جای نهاد. از میان سرزمین‌های مفتوحه که نقش مهمی در گسترش اسلام و هم چنین پویایی تمدن اسلامی ایفا کرد ایرانیان سهم به سزایی داشتند. ملتی که توانست ضمن تلفیق مصادیق فرهنگی و تمدنی خود با اسلام و فرهنگ آن، فرهنگ و تمدنی ترکیبی و بی‌بدیل به نام فرهنگ «ایرانی-اسلامی» پایه‌ریزی نماید و آن را به سرزمین‌های دور و نزدیکی هم چون شبه قاره هند انتقال دهد.

مراحل مختلف مشارکت ایرانیان در انتقال فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی به هند به قرون نخستین اسلامی محدود نشد. به عنوان منابع این فرایند طی قرن‌ها حتی در خلال حملات مغول و بعد از آن در دوره ایلخانان، موریان و صفویان هم ادامه داشت. از بین راه‌های انتقال مفاهیم و مظاهر فرهنگی و تمدنی موثرترین و کارآمدترین آن‌ها که توانست پیکره حاکمیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هند را تحت تاثیر قرار دهد مهاجرت نخبگان ایرانی از طیف‌های گوناگون اجتماعی و اجتماعی-اقتصادی هند است که در ادوار مختلف و بنا به دلایل متعدد در سرزمین مبدا (ایران) و مقصد (هند) صورت گرفت.

سابقه مهاجرت ایرانیان به هند که به دوران قبل از اسلام برمی‌گردد با ورود اعراب مسلمان به ایران شدت یافت. این روند در ادوار مختلف به رهبری سلطان محمود غزنوی و حملات مغول و تیمور ادامه پیدا کرد تا اینکه در عهد صفویه به دلیل سیاست‌های پادشاهان صفوی به اوج خود رسید به طوری که تنها ۷۴۵ شهر در این دوره به هند مهاجرت کردند و این تعداد غیر از پزشکان، نویسندگان، مورخان، فیلسوفان و صوفیان مهاجر بود. روند مهاجرت نخبگان ایرانی به هند با تسخیر دهلی توسط نادر

شاه و سپس تسلط کمپانی هند شرقی بر شبه قاره متوقف شد. در نتیجه تأثیر گذاری نخبگان مهاجر ایرانی بر مظاهر تمدنی حوزه شمالی هند نیز کاهش یافت. نخبگان مهاجر ایرانی در دولت‌های شمال هند مانند کشمیر، اوده، گجرات و دولت گورکانیان به مناصب عمده سیاسی و نظامی دست یافتند به ویژه آن که شاهمیری‌های کشمیر و نیز نواب و سلاطین اوده اصل و نسبی ایرانی داشتند. مقام‌های نظامی که در دوره گورکانیان با عنوان منصب دار شناخته می‌شدند به مهاجران ایرانی نیز تعلق می‌گرفت و بسیاری از آن‌ها که در قالب هنرمند، ادیب، شاعر، صوفی، عارف، پزشک، موبد و قیاسی وارد هند شدند با عنوان منصب‌دار در امور نظامی، سیاسی، اداری، عدلی و فرهنگی به فعالیت پرداختند و در پیشرفت و توسعه آن نقش بسیار موثری ایفا نمودند.

در پژوهش‌های اخیر محدود زمانی و مکانی مورد پژوهش دارای اهمیت است. محدوده زمانی قرن هشتم تا دوازدهم هجری قمری نسبت به ادوار پیشین و حتی پس از آن از اهمیت خاصی برخوردار است. دلیل وجود عوامل دافعه‌ای فراوان در ایران مانند حمله مغول، دوره فترت سقوط ایلخانان، ظهور صفویه به ویژه حملات تیمور و نیز اقدامات و سیاست‌های اعمال شده توسط برخی پادشاهان صفویه مهاجرت نخبگان ایرانی به هند سرعت بیشتری پیدا کرد. از طرف دیگر عوامل جاذبه در شبه قاره هند به ویژه در دولت گورکانیان موجب جذب بسیار نخبگان ایرانی به دربار سلاطین هندی گردید.

محدوده مکانی شمال هند نیز از این جهت حائز اهمیت است. برخلاف جنوب شبه قاره که علی‌رغم حضور ایرانیان مهاجر بیشتر متأثر از اعراب، افغان، عربی بود و در مظاهر مختلف تمدنی از تمدن یمن، عدن و شبه جزیره عربستان متأثر پذیرفته بود شمال هند نخستین قانون پذیرش ایرانیان مهاجر و نخبگان ایرانی بود. در این بخش از هند مسیر اصلی ورود ایرانیان به این سرزمین محسوب می‌شد. در رساله حاضر به تأثیر گذاری منصب‌داران ایرانی بر مظاهر تمدنی شمال هند از قرن هشتم تا دوازدهم هجری قمری در ۵ فصل به ترتیب زیر پرداخته می‌شود:

فصل اول: در این فصل با عنوان کلیات و مفاهیم به بیان مسئله، پرسش‌های اصلی و فرعی، فرضیه‌ها، اهداف و اهمیت موضوع، پیشینه و روش تحقیق و تعریف واژه‌های اصلی تحقیق مانند موقعیت جغرافیایی شبه قاره هند با تأکید بر حوزه شمالی این سرزمین، تمدن و مظاهر آن و منصب داران اشاره شده است.

فصل دوم: در این فصل زمینه‌ها و علل مهاجرت نخبگان ایرانی به هند که عنوان منصب در یافتند مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم ضمن اشاره به برخی نظریات جامعه‌شناسی مهاجرت که با موضوع بحث مرتبط است و نیز پیشینه مهاجرت ایرانیان به شبه قاره هند از قرن هشتم هجری، به علل مهاجرت نخبگان ایرانی در فاصله قرن ۸ تا ۱۸ در کشور هند (ایران) و مقصد (هند) پرداخته شده است.

فصل سوم: معرفی و شناخت اسلام و اسلام‌ها در شمال هند موضوع فصل سوم است. در این فصل شرایط تاریخی، سیاسی و اجتماعی حاکم بر دولت‌های اسلامی در شمال هند به ویژه کشمیر، اوده، گجرات و دولت پوراندیان و نقش آن‌ها در جذب مهاجران ایرانی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

فصل چهارم: این فصل به معرفی مهم‌ترین و برجسته‌ترین نخبگان ایرانی منصبدار در چهار گروه اجتماعی به ترتیب شامل ادیبان و شاعران، پزشکان، سیاستمداران و دیوان سالاران و سایر گروه‌های اجتماعی منصب دار مانند تجار و عارفان و صوفیان اختصاص دارد.

فصل پنجم: تأثیر منصب داران ایرانی مسلمان بر مظاهر تمدنی شمال هند موضوع این فصل است. تأثیر گذاری منصب داران ایرانی مهاجر به هند در هنر، معماری، زبان و ادبیات فارسی، تشکیلات سیاسی و نظام دیوانی و علوم اسلامی دولت‌های شمال هند مورد بررسی قرار گرفته است.

مطالعه فصول پنجگانه بالا روشن می‌سازد که مهاجران ایرانی در دربار دولت‌های شمالی هند به ویژه گورکانیان سهمی به سزا در آشنا ساختن هندیان با فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی داشتند. انتخاب زبان فارسی به عنوان زبان علمی و اداری در دربار برخی از این دولت‌ها علاوه بر نفوذ و گسترش فراوان این زبان در شمال هند باعث

رسوخ هر چه بیشتر فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی در این نقطه از جهان اسلام گردید.

www.ketab.ir